

Солун 1925
Чылдын
август 31-де
үнүп эгелээн

ШЫН

№ 126 (15346)

1994 чылдын август 18, четверг

Ат салган шагы 00.01 ± Садар өртөз 150 рубль.

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, МЕДЭЭЛЕР

Эрзинде «Чаа оруктуң» Сөөлчерде хойжу бригаданың хойжузу Анай-оол Чызылаевич Долгар он алды харында малчының чымаштыг ажылыгыне шымныгып киреш, эрстиг ажылдап эгелээ. Ол ээрби ажыг чылдын дургузунда оодар хойлары малдап чоруур. Оон кодыннда амгы үеде 447 хой бар.

— 1993 чылда чус хойга онааштыр 120 хураганы менди доруктурдум. А бо чылдын чус хойга онааштыр 122 хураганы алдым, бир хойдан-на бүдүн чартыг кылгоорам дүктү кыргыдым — деп, Анай-оол Чызылаевич чугалады.

ХОЙЖУ, ООҢИЖИ

Анай-оол Долгар — Тыва Республиканың Президентизиниң Хүндүлел бижииниң эдилекчизи.

Чамдык малчынар төрүүр хойдан эвээш хураганнары доруктуруп, көргүзү чөр алдында турда, эвээш эвес малчынар чус хойга онааштыр чүстөн бези ыракта хой хураганнары менди доруктуруп турарының «чажыды» чүдөл? Билдиг айттыгыны кым-даа сонуургавайн барып болбас. Бирээде, хойларның, ылангыч меринос хойларның ийиштээри, ийде, мурнакчы хойжуларның кызымакнай ажыл-септеп алган. Шээр малын амгы үеде Ак-Адырның сөрини, олтуг, сугуг чайлагаларында семиртип турар.

Малчының өөнүң херээжен ээзи Татьяна Палаевнаның шээр мал ажылыгына улуг улуг-хуузу демдегдейин барып болбас. Анай-оол малчының белик көрүзүлгөсүн ортаа кезип оон өөнүң херээжен ээзи хандырган деп чугалаар болза, черле көрөм болбас боор. Татьяна малчы 9 уругларны божааш, өстүргөн, кижизиктен буянныг ие.

Дайынчы ДАМБА-ХУУРАК. «Шының» корр.

А ЖЫЛГЫР ИШЧИЛЕР —

АМЫДЫРАЛДЫҢ ШИМЧЕДИКЧИЛЕРИ

ЖЫЙГЫ

Алдарлыг малчының оглунуң аныяк-өскенге сөзү

Тыва Республиканың алдарлыг малчыны, хой орденнериниң болгаш медальдарың эдилекчизи Максим Сувандинниң хейтер оглу Байыр Сувандин «Чодура» совхозтун мурнакчы хойжуларының бирээни. Бо чыл ол Шуурмакта малын чайлагалдып турар. Республика найысылалы Кызылдың 80 чылыгы, Республика Хунунуң болгаш «Наадым-94»-түң байырлыгына аныяк малчы киржип чоран, солуң хей чүүлдери көргөн. Алдарлыг малчы алазының ичин чандыр баспап, оон «Аныяктары — мал ажылыгы» деп эгелги чүүлү моон адаанда парладымыс.

Төрөөн совхозумнуң хой малын он ажыг чылдар дургузунда кадарып келдим. Коланымда 346 хой бар. Бо чылын чус хойга онааштыр 110 хураганы менди доруктуруп, бир хойдан-на 2,5 килограмм дүктү кыргыдымыс. Алды чылды улаштыр төрүүр хой кадарып тур мен. Кыштам Агар даанын чоорунда Хачыл деп черде. Бистин бригаданың Мария Чамыян удуртуп турар. Бригаданың хойжулары 1994 чылда чус башка онааштыр 83 хураганы доруктурган, дүк бүдүрер планын бүрүн чүскеткен.

Шээр малдын уксаазын, ажаалдазын экижилдип тургаш, бистин черге меринос хойларны өстүрүп болур, тааржыр, оларның дүккүрү, эъткири эки болуп турар. Меринос уксаалыг хойларның ийиштээри башка арбын боор чүве-дир. Бодум хуумда хойларны чыл бүрдү февраль айда оолдадым, чаш төлүп ап турар мен. Чаш хураганнар турар каяа-агаарынын чылын таарыштырары дыка чугула дээрзин бодумун дуржулгамдан бүзүрөп көрдүм: каяан хураганнар каяаазы изиг азы соок боорга, хоржок, агаарны өй-тавында тудары дыка ажыктыг боор чүве чорду. Билдиг өй-тавында агаарга доруктурган хураганнар белем аарывас, денгели шырак, өзүлдө эки болур.

Бистин ажыл-агый черинин мал ажылын харылап турар тускай эртемнигеринин ажылынын ниити байдалын багай дээр хөңүм чок: олар боттарынын шыдаар шаа-биле ажылдап, малчынарга боттук дузаны көргүзүп турар. Кара чангыс багай

чүве: мал эмериниң амгы үеде ховартааны. Бо чазын бистин ажыл-агый черинин шээр малынга кодор аарыг болган. А ол ышка саргы деп мангыстар сөөлгү чылдарда көвүдөөн болгаш шээр малга, оон чаш төлүнге улуг каражаны чедрип турар.

Малчынарның алыр акша-төгөриниң чогуур үезинде үнөйи турарының дугайында чеже хому-даар боор: чөгел төнгөн. Эрткен чылдын декабрынын акшазын бо чылдын апрельде арай боорда алдымыс. А оон артка айларның акшазы та каяан болур чүве? Совхозтун дирекция черинден далган-ны, тарааны, харын ээтти болгаш үстү безин малчынарга берип турарынын ачызында ажырбайн чурттап чор бис. Малчынарның амьдыралынга берге байдалдар болгачо-ла тургустунуп келирдир. Арат ажыл-агыйлар-биле чергелештир совхозтун малын хуужулар-да болза, ажырбас боор деп бодал кижиниң сагыжына кирип келгилээр-дир. Бо дөөрге мезч хууда бодалым-дыр.

Совхозтун малчынарның дуржулгалыг кижилерни керээ өзүгаар киририн, аныяктарны мал ажылыны калбаа-биле хаара тударын үе негел келген. Аныяктарны мал ажылыны өнөөлдөөр төлээде, оларнын ажылдаарына, чурттаарына өөрениринге эргежок чугула чүүлдерин тургузар апар. Тыва кижик шаг-төгүдөн бээр мал-биле халбаганчып келген болганда, аныяктар мал ажылына черле дүргени-биле ижеге бээр деп бо-даар мен. Уе-шаг билдиртпейн эртип-ле турар, а ырак эвес келир үеде амгы малчынарны аныяктар соолур болгай. Бичангаш аныяк-өскенини мал ажылыны хандыкшыдар дугайында айттыг мезч сагыш-сеткилмиңи өйүп чоруур. Малдыг кижик кайды-даа шагда тодуг болгай. Бичангаш мал ажылыны калбаа-биле киреринче бүгү аныяк-өскенини кыйгырып тур мен.

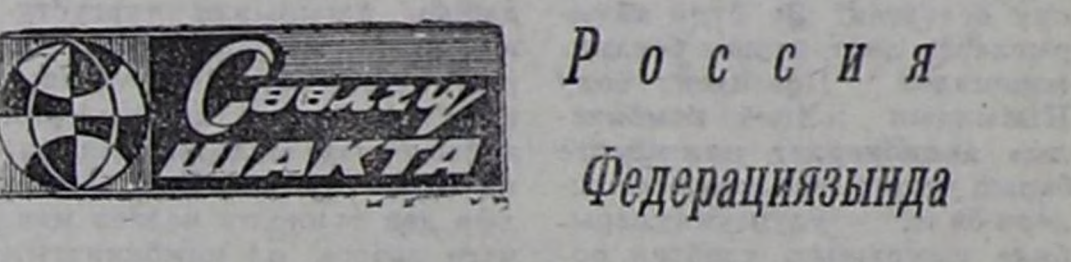
Байыр СУВАНДИИ.
Тыва Республиканың алдарлыг малчыны.

ТЭЦ-ТИҢ КЫШКА БЕЛЕТКЕЛИ

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак Кызылдың электри чылдылда төвүнге барып чоран болгаш найысылалдың амьдыралына онза чугула ужу-дузаны ол бүдүрүлгө чериниң ажылы-биле танышкан.

Ында № 15 болгаш 16 котелдарны ажылдап киирер талазы-биле ажылдарны байдалын сонуургап көргөн. Келир кышка белеткел ажылдарынын чоруп турары-биле холбаштыр сеткил ханышкыны илгерилээ. Россия Чазаның берген 1,4 миллиард рубль түнүг хөрөгизин че-дишкенин шигээди ап турар. Билдиг болза-да, «Кам-Хем» хөмүр-лаш разрезинге чылдылда төвүңү бээр өрө-ширезиниң улам-на көвүдээни-

биле холбаштыр сеткил дүвүрээшкенин Президент илгерилээ. Чылдылда төвүңү кышка чогуур үезинде белеткел ажылда чедишкенин доозар дугайында айттышканын Ш. Д. Ооржак берген. Хоораның амьдыралын хандырып турар чылдылда төвүңге ТР-иң Президентизинин тур үеде бүрүн эргелик төлээкчизи кылдыр Ш. Д. Кууларны томунлаан. Н. МОЛДЕРОВ.

МОСКВАДА СУДЬЯЛАР
Москвада Бутырын улус судунун бажың чартып кылгаш, чоокта чаа ажыткан. Ол бажың — найысылалдың Суд ордузунун дараазында дедни улуг ийги бажың. Суд чорудугаларын эртирер 15 улуг өрээлдер ында бар. Найысылалда 129 судьялар ажылдап кылдыр көрдүңер, амгы үеде 50 кире судьялар чедишпейн турар.

ЧЕЧЕН РЕСПУБЛИКАДА БАЙДАЛ ДУГАЙЫНДА
Чечен Республикада байдалын дугайында айттыгыны Россия Федерациязының Кургане дуузаы чоокку үеде чугалаажып көрүп планнавайн турарын Кургане дуузазынын ажылын организастаар комитетин даргазы Владимир Бауэр РосИТА — СЧТА-ның корреспондентизинге дынаткан. «Сонгу Кавказка байдал бир эвес чидилгени бээр болза, Чечен Республикада байдал дугайында айттыгыны Кургане дуузаы моон сонгаар чугалаажып көр магатчок» деп, ол тайылбырлаан.

Чечен Республиканың президентизи Джохар Дудаев РосИТА — СЧТА-ның корреспондентизинге дараазында меддеследи база кылган: «Чечен айттыгы чүге мезч хамаарып чүве болза, бодумун албап-дуузалымдан доп-доруан хадажып үнеринге белем мен».

МУРНУ ЧҮК КЫЗГААРЫНЧЕ
Таджикистаның берге черлеринде турмузун берген дээрбөчирлерин болгаш чакык шериглерин аразына тулчуушкуннар ам-лаа уругу-леп турарын Таджикистан Республикаың Камгалап дамызынын парламента төвүңү удуртукчузу Василий Лихолет РосИТА — СЧТА-ның корреспондентизинге дынаткан. Россиянын офицерлер белеткээр институттарын болгаш шериг академияларын дооскан 50 лейтенантыларын Мурну чүк кызгаарыңче, тодарган-лаарга, Таджикистанда турар Россиянын кызгаар шериглеринче немей чоруткан. Россиянын болгаш Таджикистаның аразына дугуртукчу баузар Россиянын кызгаар шериглери ол республиканың девискээринде туруп турар.

КУЗБАСТЫҢ МЕТАЛЛУРГАРЫНДА
Кузбастың металлургия үлестүрүңүң продукцияны мурунда чылдарда куулаашканын болуп келген. Билдиг болза-ла Кузбастың металлургия өртен чылда даази-биле дешээрге, продукция бүдүрүн 1994 чылдын сес айларында 30 хуу көвүдеткен. Чүге Барыын Сибирин металлургия комбинады бези бо чылын даштыкы чурттага бир миллион ажыг тонна прокаты саткан.

«МММ» АКЦИОНЕРЛИГ НИИТИЛЕГЕ ХАМААРЫШТЫР
Россия Федерациязының удуртук хоюлдуудуулаагы Урээниң дээш ол ниитилелдиң президентизи Сергей Мавро-

БОЛАН ОЗАЛОНДА ЗАБАЙКАЛЬДЕ
Забайкальде Бода аэропортуна хондуруушкун үезинде Россиянын Шериглеп куштериниң АН-12 самолетау озал-ондакка таварышкан. Ол халаттың түнөөнүңде 39 шериг албанылары, 2 пассажирлер — өг-бөчкүлери болгаш эки айдангы кезигүнери 6 кижилген.

ЛЕВОН ТЕР-ПЕТРОСЯН АКШ-ТА
Арменияның президентизи Левон Тер-Петросян эртен көскөресинде АКШ-та албанын алы-чоруун кылды чөдө берген. Оон америк найысылалга беш хун турарынын программасында — АКШ-тын президентизи Билл Клинтон, күрөне секретари Уоррен Кристوفر, камгалап сайды Уильям Перри-биле чугалаажыкчынар кирип турар.

ЧАА ҮНДҮРҮГ СИСТЕМАЗЫ
Кубаның парламента бодунуң эчелеткел сессиязында чуртка чаа үндүрүг системаны тургузары чүдүлүг деп көргөш, бадылаан. Бо талазы-биле хоюлунуң ол чуртка 1967 чылдан бээр чарттайн турган, би билдирген.

ХИМИКТИГ ЧЕПСЕКТИ АЖЫЛГАР ЧАСКАН
АКШ Японияның Хиросима хоорайына удуур химиктиг чөпсөкти ажылаары планнап турган. АКШ-тын 1951 чылда шериг илестелини хоолозанын тый алган болгаш Соат-Лейк-Синдиде үнүп турар «Дезерт нублос» дээр амык солун ол дугайын дыдаткан. (РосИТА — СЧТА-нын меддеслериңден).

АК ЛАМА - БИЛЕ УЖУРАЖЫШКЫН

Тибет медицинаның (эмнээшкенин) президентизи, Ак лама деп шолла аттыг академик Виктор Федорович Востоков-биле «Шын» солун редакциязының ажылдакчылары дүүн, август 17-де, ужурашкан.

Хемиктиң солагай талазын-дан агып кирген Ак деп хем бар. Ол-ла хемче агып кирген Манчүрек болгаш Баян. Кол деп узун хемнери аразында Көшпес деп аттыг доскут хем бар. Ол хемни чүге Көшпес деп алаанын номчукчуга таныштырып көрейин, Анаа буруңу шагадан бээр чурттап чоран кижилер ол хемден көжүп үнүп, ынай-бээр, кайнаар-даа барбайн, бүгү чуртталгазын ол-ла хемге чурттап эртирип чораяннар. Оортан-на Көшпес деп аттың тывалыгын кырганнар сактып чугалаажыр чүве.

Хеминиң ол-бо талазынче үнүлөөн кызаалар шуптузу калбак-калбак аргаларыг, Бичангаш ол хем ан-мен-биле байдак. Ында чодураа, көкат, кызырак-караа, кызыл-кат дээш, чемистиң үнүштериниң яны-буру хевирлерин шупту бар. Хем боду докту-даа болза, сизен кезер оймактардыг, арбай, сула тарыыр олар-дедилег, таарымчаның шөл-белчиринг.

Анаа чурттап чоран кижилер салгалдан салгал дамыаан ажыл-иштиң чаңчыларын каяан-даа салбайн чоран. Олар шуптузу колдан хой, өшкүлүг, инектиг, чыгылыг. Мал азыраак-караа Көшпестин туржуу, бүгү талазы-биле байдалы черле таарым-чалгыр оон. Оон бир херечини, амгы онда элээн каш чыл бурунгаар малчынааш, бо-дуун-даа, совхозуун-даа маани арбыдады өстүрүп турар, бай-шыдалдыг малчынарнын бар болуп турарында.

Көшпестин үнүзүн чурттакчылардан элээн каш кижини чүге адап болбас деп. Хой мал азырап чоран Ондар Шүржен, Амьрбит ирей-кадай сезен ажыг харыг чурттап чоруурлар. Чазаның, дарганнаар Ондар Сырбай бодунуң чоңуна өй-ыяндында эгелээни, оон шитки бүгү херекеленин шуптузун кылды берип чоран конуг шөвөр кижин. Ол аннаар-менээр, аялаар, дузактар, кылбас-ла чүвези чок турган. Ылангыя ол бөрү-биле акташкан. Бөрүнү кайдазын, ижэн кылдыр черин черле элдесес. Бөрүнү улуп тургаш,

Төрөөн черим, төрөл чонум

ДОСКУТ ХЕМНИҢ КИЖИЛЕРИ

Хөгжүлөөшү улгас чайлаг. Ажык бажы амьр чайлаг. Арбын малдыг бай-ла чайлаг. Арбын малын өстүргөштин Ааржы, саржаан аяр чайлаг. Кара дурдуу ужуп келеш, Хонуп эртер Көшпестиниң. Кадаяк кыстар чедип келеш, Камгал эртер күжүр менс.

— дээш, өске-лаа яны-буру кожомыктары, эриң-чаа аялгаларын холуп тургаш ырлар. Дүк хаккан хой улус өөр ырларының сөстөрүн, чаа оон ырларынын сөстөрүн, чаа аялгаларын сонуургаар, дыкнакаар. Бодунуң үезинде сумунуң, арбаның хөй-ниити ажыланган үнөйи чоран Ооржак Көрдөш, Монгуш Кылаб олар доскут хемини кижилериниң база-ла мурнакчылары чоран. Манчүректин эве шкылазынын идепкейлиг бизанчылары Назын-оол Ондар, Агаран Ооржак, Дүкүлөк, Дага база Шырап Ондар дөш ышакш кижилер ажыл-ишке конугу-ла сундулуг чораяннар.

Көшпеске ичаның чурттап чоран өгбелериниң ажы-төлуң салгалдары база оларнын салгалдары амгы ниитилелдинде ажыл-агыйынын яны-буру адыларында ажылдап, чурттап чоруурлар. Чижээ, Ондар Шүрженниң шупту он оолдар, уругларының иштинде элээн кашы башкылар, эмчилер, чолаачылар болуп ажылдап турар. Ылангыя Александр Шүрженюна Ондар хөй чылдарың иштинде Алдан-Маадыр кодө Сөвдениң даргазына ажылдап келген, ам хундулуг дышта-нылаа. Оон-оол Шүрженювич Ондар хөй чылдарда Сүт-Хөл кожуунун төп эмнел-эмчизиниң курузун дооскаш, мал эмчизи болуп ажылдап чоран Амчыгыр Монгуш Көшпестин ичаның арата-рынын идепкейлиг сурталчызы, нам кезигүңү. Ырлаар-шоорлар, хөлүгү-баштак Ооржак Шакаржаның база ултпас бис. Ону хурал-сугула болган черлерге, ылангыя чайгы үеде дүк хаккан аал-дырга улус бо-ла чалап алпарган турар. Ол анаа бодунуң ырызын ырап бээр:

Көшпес бажы күтүгү чайлаг, Хөргөнгөл турар чайлаг, Хөргөнгөл турар-ла-даа, келеш, таптыг-ла аал кырын-ча чорда, дээр димиреп эгелээш, «Чык-дээр» дээр сонда, өг дөрүңге чанык-даа дүштү. Хам кортпас силер дээр болган, кортпадымыс-даа. Оран-таңды хайразынага багай чүве кылган-дыр сен деп чүвөлү, ачам боланып чыдарга, шынап-ла, бир бөрүнүң ийи булун сый аткаш, ам огу чок боорга, алдыртканын кышкыртканын «Инектарин чүге чидин, көк бөрү деп кончуп тургаш, оон өдүрүп алган. Бөрүнүң үнү чалыңган-чыг, көзүңгизин болган. Ол чүве хамны караана көстүп, кулааныг дыңдалгандыр деп ачам билген, ачам оон доон да каш хонгаш сегээр. «Бөрүнү көк дээр өдүрер эвес, а мал чидир дээр өдүрер» — деп белегер чугаанын уктавы база-ла шын кире.

Сүт-Хөл кожуунуң Хөл-чүктүгү сумузуңа Хөлчүктүгү, Манчүрек, Көшпестин арата-рын кирип турган. Сумуга чайгы үеңиз оайралдаарды, ылангыя сес ай наадымына хурешкеш шүгүлү, үжүрү былаажып, шаңалдыг черлерин ап чоран Көшпестин мөгелери база тургулаан. Чүгеле Көшпеске, сумуга эвес, а Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл кожуунарынын байыр-ладарына хурешкеш шүгүлү, үжүрүлөжин чоран Даваа Сарыгар, Баян-оол Куулар, Эртин Сарыгар Олга ол черин чоңу чоргаарларың. Ылангыя Даваа Сарыгарың хурешкир дээр девин үнүкөн үезин кижик көрүп оодурусса-зы кээр.

тун шаандакы яны-буру эдилелдерин хөйү-биле чыгып ап турар. Дыгбаш Назын-оол-унуң Ондар Сүт-Хөл кожуунуң Бора-Тайгала «Сумбер-Уула» совхозуна хөй чүвөлү-даа суму чагырыкчызы болуп ажылдап чоран. Кош-Балык Шакаржаның Ооржактын Алдан-Маадыр суурда холу деген бажыны ховар. Ол шөвөр, ажыл-ишке ыткык шүдүрү бизанчы. Алдан-Маадыр суурда көдө Култур-ра бажынынын директору Самсон Ооржак база солук кижин. Константин Амчыгыр-ович Ооржак 1973 чылда Красноярск хоорайга үш зона көрүлдөсүнө, 1979 чылда Москвага «Орус үеи ниитилелениң» чус чыл онга база 1980 чылда Москвага XII олимпий ооноранына барып четкилөөш, кыргаразын еске чоңа бараалдадып, тыва чоңунуң адын камгалап чоругулаан.

Ортун-оол Эртинесевич Сарыгар база бир салым-чачанын кыжы. Ол Кара-Дагының арт кырында, Ору-Шөлде Самбажыкка тураскактан төөгүдүг тураскактарынын база Сүт-Хөл суурда чамдык тураскактарынын кылган «алдын» холдуг шөвөр кижин. «ТР-ның культуразынын алдарыг ажылдакчызы» деп хундулуг атты тывысые, «Алды» холдуг шөвөрлер Маака Монгуш, Доор-кур Куулар, Делгер-оол Ондар, Солай, Чимит угбайлар дээш, Көшпестин шаандакы чурттап чоран кижилеринин салгалдарынын салгалдары чүгеле Алдан-Маадырда эвес, ангы-ангы кожуунарда ажыл-агыйын яны-буру адырларынды ажылдап, чурттап, чоңуна бараан болуп чоруурлар.

Амгы үеде доскут хемини кижилеринин салгалынын акын-тоду чоғум ол хемге шаан-дакы үелерде кымнар чурттап чоранын бо-ла айтыра бээрлер. Бичангаш мончур, бистин азыннар дээр, база төрөн чери — төрөл чоңу деп чүл дээрзин бо каш оодурулардан билеп алаш, өскөн, төрөн черинге ичаныкшы улам кыптыгып чорун дээр бо чүдүлү бижидим.

Мал чөмөрнүнүн белеткелдине малчынар база илепкейлиг кирип эгелээш. Чижээ, Сергей Аракчаага удурткан № 1 хойжу бригаданың кеңигүнери Кыргыз-Тейде сизен белеткелдин чорудуп турар. Сесим Баларчынын удурткан № 2 хойжу бригаданынын кеңигүнери сизен кезилдеңизге база эгелеп кирген. Талдың Баалдырга баштаптың инек калдарыңардан сизиниң эвенонун база тургускан. Ылаңа малчынар Дипрге хову-лун сизиниң кезип, болуп, сараатпап турар.

Александр НОРБУ, Агроном.

(Бистин корр.)

БАЙДАЛ ЧИДИГЛЕНИРИНИН КЫРЫНДА КЕЛГЕН

Кожуунун 50 чылынга ЧАЛ-КЕЖИГНИН ЧАЛБЫШТЫГ ЧЫДАРЫ

Төгү төгү-ле болгай. Турган чүве изин арттырып каш, уаукаттыңдан да болур, чок чүве чааы-биле тыптың келер. Моон адаанда кыска барымдаа-лар, херчилдер иңдиг изилдиг уткалг бооп болур. Ынчанга өң млангы амгы уениң анык-өскөнгө, ала-өбдөлериниң эртен оруун, амдыралын угадың сагыңдырар артык эвес деп бодав мен.

1944-1952 чылдар — Эле-Юрий, Оюн Ак-оол. Оон хайнышкынын амдыралын үзү, Бирзая, амгы Чал-Кежигниң мурнуу чарына, хеминг бетинде өргөнгө чок чыткан черге, Чал-Кежигниң орус колхозу-биле кожа 1948 чылда «Победа» аттыг колхозтун баштайгы даргазы Уйнуку Оюн баштайды Даркыс Оюн, тудуг прорабы Лапка Оюн, ферма эргелекчизи Самбыл Оюн, Шожаң-оол Оюн, Чолдак Кара Оюн, Орамбал Оюн, дарган Ногаан-оол Оюн, Кенден Оюн, Андрей Баян-оол (Огул Уин-оол сөөдүне Социалистг Куш-ажылдыг Маадыры болган), Ендан Ен-зак, Давыран Оюн болгаш өскөлдөр-даа хемавжыр Олар ам шупту хем, а ажы-төлү Элегес хемини бүгү уяунда болгаш республиканың чер бурузунда амдырал-чурт-тап чоруурлар.

Хей-аат кирген араттар кургук чыткан деңгизин дур-гаар баштайла школа биле интернаттың база элэн каш шак-терегиндиг-ыш-дашты дажып турганын көргөн мен. Мен база ол аякыла кириш-тин Хей-ааттың үе. Эң ылаңгыя сумунун аныкта-рып урчуучу демниң, шэф-кужу-биле амылдап турган Ол станция 1951 чылда бир улгаар чырыан Элегес, Суг-чангас «полтора тонна» деп машина сатып алган «Арат-тар колхозунга каш терге, андансы, ийирин болгаш мал-маганын инициалиш-тор, Оларын аразына мен база кирип турган мен, Оон ол колхозтун хову бригада-зынга санакчыла-деңгиз, чилеп, хой бригадалап амылдап-таа турдум ийин. Колхозчулар үш-дөт-ле чыл иштигине бүдүн школа, интернатты болгаш элэн каш чурттап амылдарын ту-руп алгандар Уруглар өөр-өп турган школаның баш-

тагы директорлары: Доржу Юрий, Оюн Ак-оол. Оон элэн каш чылдар эргекле-үстүкү черлерин айткыш-кыны-биле бичин колхозтар-ны каттыштырар деп кыгы-рыг уштерге, чүү боор «По-беда» колхоз кожазында Ву-денный аттыг колхозка кат-тышкан. Оон чоорту санда-раашкыңа кирген диге ча-зыг чок.

Ол өйдө күрүңе шугуму-диге Бие-Шаганың Ке-жигил-Хаванка Бай-Хаак, Чал-Кежигниң МТС-инден трактор бригадалыг-даа турган. Ынчан терегиндиг аяк-биле кывар-чаар чүүлдер сөөртүкүзү Бүдүк-оол Оюн Бай-Хаак — Чал-Кежигниң аразына дун-ху-чок амылдап чоруп тур-ганын, оон шымдымын ам кай-гаар мен.

База-ла ол үеде Чал-Ке-жиг үстүңе, Кызыл-Хай баарына, Элегес хемге суг-биле амылдап биче элентри-станциязының тудуу эгелээ, Оон тудуунга ол каныын чо-гуур идеяларын кирип, ша-нак-терегиндиг-ыш-дашты дажып турганын көргөн мен. Мен база ол аякыла кириш-тин Хей-ааттың үе. Эң ылаңгыя сумунун аныкта-рып урчуучу демниң, шэф-кужу-биле амылдап турган Ол станция 1951 чылда бир улгаар чырыан Элегес, Суг-чангас «полтора тонна» деп машина сатып алган «Арат-тар колхозунга каш терге, андансы, ийирин болгаш мал-маганын инициалиш-тор, Оларын аразына мен база кирип турган мен, Оон ол колхозтун хову бригада-зынга санакчыла-деңгиз, чилеп, хой бригадалап амылдап-таа турдум ийин. Колхозчулар үш-дөт-ле чыл иштигине бүдүн школа, интернатты болгаш элэн каш чурттап амылдарын ту-руп алгандар Уруглар өөр-өп турган школаның баш-

Даваа ОЮН.
Мамчы болгаш күш-ажыл-дыг чолчун.
Бай-Хаак суур.

Хлеб. Амдыралда асеттиң турар эң кол аш-чөм продуктузу ол-ла болгай. Оон үнезин кижип бу-руду билир ужурут. Бичаала-даа амдыралда бо-луп турар чажектерде алгаш көөрге, хлестиг үе-зин чүгдө херектерден эвес, а ону бүдүрери-биле холбошкан чамдык эштер база чедир бийей-даа турар хевир база бар, азы олар хлестиг үе-зин амылган алгаш, оон ажык-кочка-даа үдүрүп алыр бодав турары база чадас. Кандыг-даа шугаазын чокка, бо херектиг болу бергенге холбоштыр каш сөстөн согел, ову тайылбырларын база оралдажып көрөт.

800 муң рубль чедип турар джитилер. Мастерлерин ша-лыны амылчынарнында 10 хире катап улуг, а бугал-галтерия аппараттарын амыл-дакчылар айда 500 — 600 муң рубль шалыны ап олу-рлар деп олар юрскөе чу-гаалаштылар.

Ол кышкы уруг-ларгытгы анык нелер чамгы өрөөл компаталарда сымарлаштып чурттап олурла, ол компата-ларын септени даш акшыны база оларнын шалындай тырып аппараттар олар таарынмын, сеп-телге кылыр ашша бозга тускый турар эвес ба дээринин дугайында ай-тырыларын база салдылар. Булочка пегин хаганы — ажылчынарга аажок аарыш-

Л. Добрынига кым берге-ниң?

Чүгдө Л. Добрынига эвес, а мында амылдап турар өскө-даа орус даядыг херөөң улустун талазында тыва кыстарны дорамчылалдыг сөөтери-биле сөглөй бээр ол коллективке эртин турган бу-ралдан бешин билигинер бол-ду. «Хи, оларын чүгдө чу-гаалаар сестери, билер чүгдө чүгдө шала чүрү сөстөр иогорго-ле болгай» деп, ар-тымга олурган херөөң кижип чугаалаарга, өпчөксунуп, хая көнүп келгеш, чүгдө оон арныче удуу көрдүм-даа. Черле бо коллективге байдал дыкка берге-лер. Кон-торда амылдап олурар өн-терин хей кеани (колдуун-да-ла шуптузу деп болур)

рунер даан; ол ужуражыш-кын хуралыга келген анык кыстарың (олар 20 амык кижип) чамгы-даа акционер нитилелин аңаа тургусканын билбес болду. Ынчаарга ол нитилелин кым тургузуп каа-ны ол ычма? Кежигун бол-ганын бешин билбес кижип оон кежигунунуң эрге-хүлөөтеле-рин канчип билер чүве ирги?

Кымылдың хлест комбин-а-дында байдал чидигленири-нин кырында келген-дир. Оон чамдык ажылчынардың «Тян бо комбинатты хужу-дуз алгаш, хамык чүүлдерин холга ап, бистерин амылдап үндүрүп кааптар деп тур» дигип турарында база укур-ла бар деп билим. Ынчанга оң Кымылдың хлест комбинан-дында байдале Тыва Республи-аның Чырааның удуруталазы-нын кичээгин чугула апарган деп билим. Оон башка хужуудула талазы-биле кылдыган частыгыларын кырына база бир частыг немержи чыгыла-ла болду бе. Ол коллективтин хужуудула талазы-биле болды ийи аны-гылаңы бергеи — оон база бир чылдагаамы илерештип турары ол. Ажык-биле чугаа-лаарга, удуруталазын тала-зынче хужуудула даш кол-дуунда-ла конторда амыл-дап турарлар туржуп турар (оларда акциялар саны хей болду ийин), а амылчы кижилер — ассоциациялар ар-даш дигип турарлар (олар-да акция саны эвээш-ле бол-гай). Ынчал көөрге, Кымыл-дың хлест комбинан-ды ассоци-ациялар үчүр алаары чигиниг чок. Ол дээр, ол комбинат-ты хужууларынче улуг ба-зым-дыр деп билер мен. Ол коллективтин чамдык ажыл-чынарнында-даа билип тур-ганы ынады.

Республиканың Президентин Ш. Д. Оржак Турдаже албанын аяк-чоруун кыла-тай келдиге, хлест эртег үс-чөк өзе берген болгай. Чүгө? Кандыг чылдааал-биле? Кым ову өстүргөн? Бо бугу ай-тырыларга дорт харым берени-мээнинде Президент боду Кымылдың «Хлест комбинан-ты» акционеринг нитилелге барып чедип, оон ажыл-ишти-лери-биле, удурутчуларын биле ужуражып, хлестин орто-этниче өзе бергенин чыл-дагаанларын тодардыры-биле боду саялашкынын кылдып кирипкен. Ынчанмай кан-чаар — өртектерин дыка аар-тамышканы доран-га илерей берген. Чылдагаамы — оу сапак турган өштер арифме-тика талазы-биле «частыг-ларын» кылдык болганы илерээ. Бо-дур, хлестин өр-төткөн эмни эртин угады бергенини кол чылдагаамы. Орток санак турган кижилер 1—2 класстарын өөреникчи-лери эвээ-ле болгай. Ынчал-дыр олар хлест эртег-биле «ой-наар» бичаала-даа арған чок-тар. Ынчанга Ш хлестин өртө (дээп сөрттүн дала-зында бижирган) 1165 рубль турганына ам 905 рубльге чедир кудулан азы 360 рубльди сатып амыкчы-дан бир хлест өртөткөн-не ол турганы ол-дур. Ол даш харыскага онаажыр, хар-гы-даа амылдан дужур-туу ужурут өштер ол харыс-салгын чүктөп ирген бе — чок-ла боор. Хлест эртег болгана-дыр. Оон-биле ой-наар арған биче кым-даа бербээ — деп. Чата: Ва-штынын бир оралканың В. О. Оюн ол коллективке болгаш хуралга дык-ла шык чугаалаа. А Кымылдың

«Хлест комбинан-ты» акционер-лары чоңуң хлест-биле бо-талып кала турары-биле онын тургалыгы ол-дур. Кымылдың хлест комбинан-тын амылчына тургусту-нуп келген айтырыларын дээр сайтарын, ол талазы-биле шыгым хемчелерин албас болза, мыда байдал ды-ка дүшкүрүлгү апар чылдар-дыр деп түңгөлдө келген мен, чүгө дээр, ол комбинаттын кезек ажылчынары коллек-тивте байдалдыг чидигленип турарынын дугайын респу-бликаның Президентинге би-жик-биле дыңнаткыш, бот-тарынган аттарын салган. Ынчанга ол коллективке хурал болурун бетинде Президентин аппараттың директор Э. Д. Оржак коллек-тивтин чамдык кежигунери-биле ужуражып, оларын салган айтырыларынга хар-ны берип, консультацияны өрттирген. Аңаа мен редак-цияны мурнунда база ба-рып олуржуп, хлест бижырык-чыларын анык кыстарын чомудаларын дыңап, бо хире магаалы ишти бүдүрүп, хув-дун чоңка нинг печка-лар чаныдан ираадын, кы-зымак амылдап турарларге ол коллективке кичөөңгө кончуг кошкы-тар дээрин билип олурдум. Ол ужура-жышкын консультациядан чүү билингениң?

Ховдур-дунур нинг печка-лар чаныдан ираадын, хлест бижырык турар бо анык кыстарын шалыны уулу-ла диге. 100 муң рубль болуп турарын олар чугаала-дылар. А олар ышкың берге амылда эвес кижилерин ша-лыны дык улуг. Чижээлээр-ге, эмплетин шалыны 800—

орус даядыг эштер болур, а нинг печкалар чанында хув-дун чок амылдап турарлар-нын хей кезин (колдуунда-ла шуптузу деп болур) чүгө тыва кыстар болуп турарың? Мен ийини ылап турар деп бойлай бербечер. Бичаала-даа болурунча чуртула амылда-ра тааржыр бе? Тус черинг удуу-биле калы амылдап турар чамдык өштер оларга чүгө мыдыг байдаларын тур-гузуп турарып ычма, чүгө олар ону болавың? Мен бодаларыма, кандыг-даа нинг национализм чокка, чамгыс коллективке амылдап турар кижилер бот-боттарын хүндү-лөжир, нациялар аразынын харылааларынче кичөөңгөиң база улгаандыр херек. А Кымылдың хлест комбинан-ды ол ажыкче шупт кичөөңгө салдымай турарында мыда байдал ам дүшкүрүп турары ол.

Кымылдың хлест комбинан-дын коллективинин чартык чылды түнөөн хуралына база чугаалаар чам-дыкта нинг-чиг болуп тур-ганы таарыла эвес. Дузал-дал амыл-аргынын, өрткөн чыны салып алганы бааза-нын дугайында айтырылар хей болган. Ону бодун ажыл-чынар билбес, а удурутла-ла бодун тургусканы биче шит-тирдеп турар болду. Дузал-дал амыл-аргында 7 инек, 124

Кызылдың хлеб комбинатында

кымыл болган, чүгө дээр, аңаа амылдап турганга кы-зырдыла таарышканың болгай. А комбинатка амыл-тыпты бээр, аңаа амылдаар дээр, хлест пегинин мастери Л. П. Добрынига: «Моон дораан үш! Та кымын амыл-тып алырын бодун бил» — дээп, ол анык амылчынары-ны амылга албас, а бодун тааржыр улустарын, хары-нда школаның (тамышканың урууларын) оларын орунуга амылга хүлөөп ап турарын олар чомудал-биле чугаалаар болдулар. Черле ол эрге-хоюлу амылчының чүве чугаалааннар деп чинниң мастери Л. П. Добрынига дугайында амылга тааржымак чок чүүлдерин чугаалааштылар. Оларын сөзү-биле алыр болза, оон бо харыс-салгыды амылга ар-жаңа-ла ужуру чок ийи кыстар аразына туруп алган, оларын ычвар дорамчыл, ак-и-к сестер согел, кара турамында аажылаар өргөн

Кызылдың хлеб комбинатында

орус даядыг эштер болур, а нинг печкалар чанында хув-дун чок амылдап турарлар-нын хей кезин (колдуунда-ла шуптузу деп болур) чүгө тыва кыстар болуп турарың? Мен ийини ылап турар деп бойлай бербечер. Бичаала-даа болурунча чуртула амылда-ра тааржыр бе? Тус черинг удуу-биле калы амылдап турар чамдык өштер оларга чүгө мыдыг байдаларын тур-гузуп турарып ычма, чүгө олар ону болавың? Мен бодаларыма, кандыг-даа нинг национализм чокка, чамгыс коллективке амылдап турар кижилер бот-боттарын хүндү-лөжир, нациялар аразынын харылааларынче кичөөңгөиң база улгаандыр херек. А Кымылдың хлест комбинан-ды ол ажыкче шупт кичөөңгө салдымай турарында мыда байдал ам дүшкүрүп турары ол.

Бодун ишчи кижилерин мыда болуп турар кол амыл-дарже кириштырбейн турары илен-дир. Болал-даа ке-

Кызылдың хлеб комбинатында

маганын чурттагыч чоңуң хандырлаганына бараан болуп турар.

Анык Тыва Республиканың төвү Сайзыралдыг Кы-зыл хоорай үе-биле денге бурунгаар хөгжүп, млангы чаан ногад унуштерин ачымында ола чараш көстүр.

Маадыр-оол КАЛЧАН.
«Шының» корреспонденти.

Кызылдың хлеб комбинатында

маганын чурттагыч чоңуң хандырлаганына бараан болуп турар.

Анык Тыва Республиканың төвү Сайзыралдыг Кы-зыл хоорай үе-биле денге бурунгаар хөгжүп, млангы чаан ногад унуштерин ачымында ола чараш көстүр.

Маадыр-оол КАЛЧАН.
«Шының» корреспонденти.

САЙЗЫРАЛДЫГ

Кымыл хоорайнын мурнуу чүгүдө, аэропорт талазында колдуунда-ла тос каят ба-жынар колдан чаа микро-

САЙЗЫРАЛДЫГ

район наймысалдыг улам каастап турар. Хоорай иш-тинде ол бичин хоорайны-гашты мурнуу микрорайон-деп чиге дорт ады берген.

САЙЗЫРАЛДЫГ

Чамгыс ай төлөвилелдер бау-рач чагаажыды туттуңгал бажынардыг бо докискоорде ийи чаа школа бар. Чонга ачы-дуза чедирериниң төлө-ри, почта салдырлары, саты-

САЙЗЫРАЛДЫГ

маганын чурттагыч чоңуң хандырлаганына бараан болуп турар.

Анык Тыва Республиканың төвү Сайзыралдыг Кы-зыл хоорай үе-биле денге бурунгаар хөгжүп, млангы чаан ногад унуштерин ачымында ола чараш көстүр.

Маадыр-оол КАЛЧАН.
«Шының» корреспонденти.

Көдээ ажыл-агый болгаш агы-чөм ламызының сумелери

ЧАЪСТЫГ ҮЕДЕ

Мал чемнери белеткээринин технологиязы

Во чылды үр чаштаашкынын түңселинде республиканың кожунунарның барык хей кезинде белеткелтиң мал чемнеринин хемчээли арткан чылдында боодаа 3-4 катап эвээш бооп турарын барымдаалаш. Көдээ ажыл-агый болгаш агы-чөм ламызы чамгы үеде мал чемнери белеткээринин технологиязын амыл-аргыларга, араттар, таарышканы амыл-аргылар-биле сумелер, оон солугна парларын дилээ. Элэн каш изи аргаларын кү-зүннн баураар ажылап болур. Оларны моон адаан-да бердиз.

САЙЗЫРАЛДЫГ

1. «Михайловское» деп си-дир) болза, ону дузарда 1 тонна ситенде 5-20 кг чедир тушту холуур. 1 тоннага дүс, ту 25 кг-дан ажырбас, чүгө дээр, мал чеминин райно-нунга холорд натрийин нормазын ажырбас ужурут. Дүс ситенге дөң деси кыл-дыр чамып холуур.

4. Соломанс: Хөвөзөң, сараттаары четтикпейн барган ситенин хөөңкөтөш, кургак саван хөөңкө-биле калы ханалаан онгарга таптап бастыр. Аңаа оон бир тонназына мал чеминге ажылаар 2-4 кг фосфаттың диамонынин чемир кылдыр хөлүп болур. Ол холуматы экиндир бастыраш, полиэтилен кырыш-тыла дуглаар.

Ситенин шыгы 30-35 хууздан эвээште, бастырганы багайла болгаш агар кир-бес кылдыр дуглааны четпесе-те ол изип, карарып каап болур.

5. Ситенин ийи чадалыг куугадынын аргази: а) кестинге ногаан ситенин 14-16 кг кытып хөөңкөтөш, АЕМ-ге эртинер, ий-чин бабанын киреп, ачы-мыта температурга 600-650 градус, үчүр ачымыга 100-110 градус турар кыл-

САЙЗЫРАЛДЫГ

дир таарыштырар, АЕМ-дег-үгөн массаның шыгы 25-30 хуу болуп ужурут.

б) АЕМ-ден үгөн хөөңкө-төшөн массаны ситен сара-зынга идеякпейн салгына-дышкынын тургузгалары, биле чедир курдалар.

6. Идеякпейн салгына-дышкынын аргази: ол ар-га-биле ситен курдаларына эрге-көк чугула херектиг де-рлестер.

а) Ц4-70 п10-12; МЦ-8 азы 10 деп чамгыс өскөте вентиляторлар (салгына-дышкылар).

б) НО-2-52; НО-2-61-4 ке-вириниң электромоторче-диг-лери.

в) ситенин кир уруп каар тускый агрегаттар.

7. Ситенин тырып каары-ның аргази: Шыгы 30-35 хуу хире ситени улаштыр идеякпейн салгынадышкынын аргази, биле курдалар кылдыр ты-рып болур.

8. Химиктиг консерван-тыл-ар биле калы ситес мас-сазын салгыр: Консерванттарга бейзой-ная кислота (1 тонна ситес массасына 3 кг-ны холуур), натрийинң пиросульфиди (1 тоннага 3-4 кг-ны холуур) хамааржыр, оларын холуур-га ситес чыгылас, холуу-дун бодундун чидиреңи ты-рып кургак бодумелер, оларын ден-геси чоорту ча-жыр.

Кызыл амыл-аргы чемин-чидигленириниң скандан-да бейзойная кислота 36 тонна, натрийинң пиросульфиди 100 тонна бар.

САЙЗЫРАЛДЫГ

ва эки турачылар боттары-нын эки турачы күзел-со-руун күүсөдип, ачы-дуума орус чоңуң хей националдыг курунези ССРЭ даш фа-шизм-биле эресидим деми-сешкеш, ак-көк Тывазынче эеп келгенер.

Дайын дайына болгай, Дайына өлүм-чидим болуру кымга-даа билигинер. ССРЭ даш хып даш анык назы-мында чарылганнар-да эвээш эвес. Оларын ата-эри бугу Тывазын чоңу-даа эки билер. Солдат кезаде солдат. Солдат каа-да-да солдат дижир бис. Шыныг-ла, мында хана утка бар. Тыва эки турачылар фронтундан эеп келген үеде, оларын дык хөйүн Күрүңең айыыл

ДӨРГҮН ФЕРМАЗЫНДА

«Хайыракан» коллективинг амыл агымынын тускый эртем-ниң амыл-аргызы Эльвира Павлова Донганга дынат-каны баураар алдыга, ол амыл агымын саар инек фер-мазы Хөвөзөңгөиниң Чылга-Хөмө чөк берген. Ында 781 инек бар. Оларын иштине 210 дикти агы үеде саак турар. Немей солдар инек-тер база бар. Бис чекке олаштыр чамгы саала алды-литр амыл. Ында элечкиң

ажылдар 12 сааныч бар. Саранган сүтү базаа чем-геринге артаргаш, өскөзиң Варын. Хемиктин сүт зов-дунга алпарып дужаал турар. Ферманын амылын оон эрге-лечкян Алдын-кыс Санаа-Байырака Донга мержелинг идурутуп турар. Ызаа ажаакчылар Валентина Сат, Марина Ожжак, Николай Сат олар чаа төртүнгөн 90 бозааларын сөгүш хованыр ажаал турарлар. Мурдакы

САЙЗЫРАЛДЫГ

аргачы ДОНГАК.

САЙЗЫРАЛДЫГ

ТАР-нын эки тура отрядынын ТАРН организаци-зынын бюро хуралынч ПРОТОКОЛУ

1943 ч. ноябрь 3.

Оруушканын бюро ке-жигунерин Байыскалан Ке-чыл-оол, Белөктей, Сөзид Дыттык-оол, Тежээктей, Сет Дынамын. Намын чинге кежигунеге киреңин кү-зөң дайынчы Салчак Ба-

САЙЗЫРАЛДЫГ

ва эки турачылар боттары-нын эки турачы күзел-со-руун күүсөдип, ачы-дуума орус чоңуң хей националдыг курунези ССРЭ даш фа-шизм-биле эресидим деми-сешкеш, ак-көк Тывазынче эеп келгенер.

Дайын дайына болгай, Дайына өлүм-чидим болуру кымга-даа билигинер. ССРЭ даш хып даш анык назы-мында чарылганнар-да эвээш эвес. Оларын ата-эри бугу Тывазын чоңу-даа эки билер. Солдат кезаде солдат. Солдат каа-да-да солдат дижир бис. Шыныг-ла, мында хана утка бар. Тыва эки турачылар фронтундан эеп келген үеде, оларын дык хөйүн Күрүңең айыыл

САЙЗЫРАЛДЫГ

аргачы ДОНГАК.

САЙЗЫРАЛДЫГ

аргачы ДОНГАК.

САЙЗЫРАЛДЫГ

аргачы ДОНГАК.

САЙЗЫРАЛДЫГ

аргачы ДОНГАК.

Хүлээлге — кызыгаар ол эвес

Көдээ инициалын мур-нунда ам малга четчар хөмөздөгү чөм курдалар-дын белеткээр чугула сорула салдыган. Хүк-келген тудум оон темпа-улам шалкыныч оор. «Ау-Даш» сохоз — Сүт-Көк кожуунда чоктаа чаа тургустунга амыл-аргы-ларын бирээм. Ол ий-тинин малына 1030 тонна ситес белеткээр оонадалыг. Ук сохозтун директору Чалчак Аралдуевич Ол-дар ситен белеткелдин дугайында мыдыг дыңда-дыны кылды:

— Ажыл-аргыда Солун-оол Сарыгларга удурутла ду-гуу биче мекендештигиң си-зичин болгаш чокку хүк-кө-дө чөм 150 амык тонна ситенин кезип, белеткээ. Оларын сүтүттөгү шөлө люшензанын дужуу баш-тайып кезилдө аажок ар-чы бооп турар. Кестинг ситен шөлөдө ам-даа хей. Сөөгү чашкының хүнөр шалкынтан тур. Аас хүнөр-ле удуу кургалжас, болуп, сараттаа сорулазын брига-да кежигунерин мурнуула сөзүм алган амылдап турар-лар.

Оон ынай суура албай организаци чедери ситен кезип белеткээр оонадалыг. Оларын чамкыныч баш-тайы 5—10 тонналарын сар-ратталы тургузап анык-наар. Хүлээлге оон-биле кы-зыл-аргычымын, ам-даа улам-чылап турарлар бар.

Чылдагыда малчылар ба-за ситен белеткелдине бип дүсүң кирипкелер. Олар туркубайлатканы ситен шөлө-дөш. Во чамын сөөгү азы чашкының болганда чылгаар үгөн ситенин үчүгү багай эвес болган. Малдын колдуу бурзуу 10 тон-надан эвээш эвес ситениң белеткээр хүлээлгелер.

Таптыг бир демниң кызымак ажылдар бол-ду, оон сохоз мекен-чеминин курдалардын чет-шөк болгаш артар кылды-бетлек алырынча магаал-ды бар дээрин директор Ч. Ондар демдегелди. Оон ийи сохоз дирекциялы шалкычларын хей-аалың ду-дууп, шаңнал-мактар тус-кый шиттириң база үдүргөй.

Иван КЕЛИК СЕНИ,
Чурукта: С. Ю. Байыр,
Тулун КАРЫМА.

Тыва Республикада күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин 1994 чылда хуужударының республика программазынга капсырылгалар болгаш даңзы

Республикада бүдүрүлгелерин 1994 чылда хуужударының болгаш акционерлардың санажылга көргүзүлгери (Капсырылга № 1).

Көргүзүлгөр	1992 ч. 1994 ч.		1992-1994 чылдарда шупту
	1993 ч.	болуру	
Хуужулар бүдүрүлгелерин саны	146	69	215
Оон иштинде адырлар аайы-биле:			
чик үлетпүр	1	1	2
аш-чем үлетпүр	9	8	17
тудуг, үлетпүр-тудуг материалдары	12	12	24
транспорт	23	3	26
үрүмкөт саарар саят мөөн саят	31	20	51
нитинин чөмөнчилгези	8	4	12
амылбал хандырлыгав	6	10	16
Өскелери	23	10	33
Бүдүрүлгелерин нити са-пынга хуужударының бот-денгизүү	33	6	39
Оон иштинде адырлар аайы-биле:			
чик үлетпүр	20	20	40
аш-чем үлетпүр	50	26	76
тудуг, үлетпүр-тудуг ма-териалдары	13	13	26
транспорт	76	10	86
үрүмкөт саарар саят	33	20	53
нитинин чөмөнчилгези	36	21	57
амылбал хандырлыгав	66	2	68
Өскелери	85	38	100

Хуужудулаган кирер акша-хөренгини хууварында нормативтери (Капсырылга № 2)

Д/д	Акша-хөренги адырларының категориязы	Федералдыг өнүгүүд болгаш Тыва Республиканын күрүне өнүгүү-нүн объекти-лери-биле	Акша-хөренги адырларының категориязы	Муниципалитет өнүгүүнүн объек-ти-лери-биле
1	Тус чер бюджеттери	10	Тус чер бюджеттери	45
2	Тыва Республиканың республика бюджетти	45	Тыва Республиканың рес-публика бюджетти	25
3	Россия Федерациязының Федералдыг бюдже-ди	30	Россия Федерациязының Федералдыг бюджеди	20
4	Сайгарлыкчы чорукту деткириинин федерал-дыг фондузу	5	Сайгарлыкчы чорукту деткириинин федералдыг фондузу	5
5	Россия Федерациязының Күрөт-хөренги комитети	1,7	Тыва Республиканың Күрөт-хөренги комитети	2
6	Тыва Республиканың Күрөт-хөренги комитети	8	Эт-хөренги эргелелиниң талазы-биле чогуур комитеттер	8
7	Федералдыг эт-хөрен-гиниң Россия фондузу	0,3		

1994 чылда хуужулар ужурут бүдүрүлгелер (капсырылга № 3)

Д/д	Бүдүрүлгелерин, орга-низацияларын, албан черлеринин аттары	Чагыртканы	1992 чыл 1 ай 1-де кол хөренгелеринин өлчөү (муну руб.)	Персоналдын орту-маны саны	Мак даңзы (күрүн)
1	Тывада үнүш камгала-лының республика стая-циязы	РФ-тин Көдээ а/а яамызы	149,1	36	
2	Тыва чер тургу-зуунун «ВостоксбНИИ, гипрозем» төлөвлөл-шин-чиле бүдүрүлгези	—	622,2	47	
3	Танзасейинин орук-сеп-телге-тудуг эргелели (ОСТЭ)	РФ-тин Транс. яамызы	3037	192	
4	Туранин ОСТЭ	—	1555	186	
5	Кызылдын ОСТЭ	—	2477	149	
6	Самагалдайын ОСТЭ	—	1434	59	
7	Эвизинин ОСТЭ	—	—	4	
8	Ак-Довурактын ОСТЭ	—	526	97	
9	Шагаан-Арыттын ОСТЭ	—	926	54	
10	Чадаанын ОСТЭ	—	776	84	
11	Абазанын ОСТЭ	—	1279	185	
12	Орук-тудуг эргелел-ди № 2, № 3	—	—	—	
13	Санапидайтаралдын республика төвү	РФ-тин Калык камгала-л яамызы	2142	636	
14	Тыванын чумага удур станциязы	—	943	74	
15	Харылаанын болгаш информатиканың «Рос-сая-информ» күрүне бү-дүрүлгези	РФ-тин Харыл-за яамызы	37472	1930	
16	Агрохимия албаны-нын «Тыва» төлөвлөл-шин-чиле станциязы	Көдээ ажил-агый яамызы (1993 ч. 1.01)	8312	45	
17	Күрүнеин «Манис-трал» бүдүрүлгези	Трансыамызы	27445	52	
18	Чеп тургузуунун бол-гаш мелиорациянын төлө-виле-шин-чиле амил-лери Сибирьде арте-мичиле институтунун Тыва салбыры	РФ-тин Көдээ а/а яамызы	927	64	
19	Тыванын Күрүнеин көдээ ажил-агый дуржу-га станциязы	РФ-тин Көдээ а/а яамызы	375000	35	
20	«Сосновское» дуржу-га-бүдүрүлгези ажил-агый	—	1,01-де 28873	564	
21	Тыва Республиканың Федералдыг почта харыл-лазынын (ФПХЭ) эргеле-ли	Харылаа яамызы	5600291	832	
22	Федералдыг харылаа-чың федералдыг эргеле-линиң салбыры	—	1,01-де 7050	7	
23	Күрүнеин «Тыва суг, мелиорация» бүдүрүлгези	РФ-тин Көдээ а/а яамызы	2016,6	89	
24	«Тыва суг, мелиора-ция» аренда-лия КМН-5	—	4102,5	141	
25	Баш ажил-агыйнын федералдыг албаны	РФ-тин Росарга-мыш а/а	21387	918	
26	«Кызыл» куш фабри-казы	РФ-тин Көдээ ажил-агый яамызы	17728	349	

Муниципалитет бүдүрүлгелери — саяды болгаш нитинин чөмөнчилгезинин; — чоңун амылбал хандырлыгавын; — тус чер үлетпүрүн; — чурталга-коммунал ажил-агыйның;

Тыва Республикада дашкар турар болгаш Тыва Республиканың Чадаанын шитпиринде хуужулар Тыва Республиканын күрүне бүдүрүлгелерин болгаш күрүне бүдүрүлгелерин тускайжыттыган хевирлериниң сан-даңзызы (Капсырылга № 4)

Бүдүрүлгелерин, тускайжытты-ган хевирлеринин аттары	Абакан хоорай, Хакасия Республика	Хакасия Республика
Абаканын саяды салып алыр баазызы	Зелений бор суур, Красно-ярск край	Абаз хоорай, Хакасия Республика
Минусинскиде «Тываавотра-сан-хандырлыг» бүдүрүлгези	Абаз хоорай, Хакасия Республика	Абаз хоорай, Хакасия Республика
«Тыва лаг-дуг» комбинаттын Абаз баазызы	Минусинск хоорай, Красно-ярск край	Абаз хоорай, Хакасия Республика
Күрүнеин «Гудрон» бүдүрүл-гези	Зелений бор суур, Красно-ярск край	Абаз хоорай, Хакасия Республика
Күрүнеин «Перевал» бүдү-рүлгези	Минусинск хоорай, Красно-ярск край	Абаз хоорай, Хакасия Республика
Кызылдын эт комбинатынын Минусинскиде соодукузу	Абакан хоорай, Хакасия Республика	Абаз хоорай, Хакасия Республика
Материал-техниктин ханды-рылганын «Тываагропрод-ром» бүдүрүлгези	Новоалександровка суур, Ставрополь край	Абаз хоорай, Хакасия Республика
Кады бүдүрүлгези «Кубан»	Арал суур, Красноярск край	Абаз хоорай, Хакасия Республика
Ак-Довурак АТБ-зинин ав-токолонназы	Минусинск хоорай, Красно-ярск край	Абаз хоорай, Хакасия Республика
Аалчыллар бажынының ком-плекзин	Абаз хоорай, Хакасия Республика	Абаз хоорай, Хакасия Республика
«Тываагрооукту» УПТК баазызы	Абаз хоорай, Хакасия Республика	Абаз хоорай, Хакасия Республика
Чолаачыллар дыштанар пункт	Москва хоорай	Абаз хоорай, Хакасия Республика
Тыва Республиканың Док-таамал төлө черинин эт-хө-ренгиз	Ставрополь край	Абаз хоорай, Хакасия Республика
Кады бүдүрүлгези «Новосели-к»	Ставрополь край	Абаз хоорай, Хакасия Республика
Кады бүдүрүлгези «Надежда»	Ставрополь край	Абаз хоорай, Хакасия Республика

1994 чылдың апрель—июнь тускайжыттыган чек аукционнарынга акцияларын сатар Тыва Республиканын күрүне бүдүрүлгелеринин сан-даңзызы (Капсырылга № 5)

Д/д	Бүдүрүлгелерин ады	Вариантын шилери	Аукционга салып эте капиталын хуу-биле темчээди
1	АТБ-1 (шериг колонназы) АН	I	29
2	«Тываамаатитудуг» трест	II	29
3	«Сут-Хөл» септелге-тудуг бүдүрүлгези	II	29
4	«Арготуская монтаж» трест	II	29
5	«Тываагропродтүрнерго» каттыжышкыны	II	29
6	«Турани» СТБ	II	29
7	Бот-оруда-чарылгалыг мөөнөп садар балык баазызы	I	29
8	«Тудуг техниканы» АН	I	29
9	«КМК Барын-Хемчик» АН	II	29
10	Районнар аразында көжүп чоруур механизастаан колонна «Дурган АН	II	29
11	«КЧМК Овур» АН	II	29
12	«РАКЧМК Кызыл» АН	II	29
13	«РАКЧМК Чөөн-Хемчик» АН	II	29
14	«РАКЧМК Сарыг-Сеп» АН	II	29
15	«КЧМК Эрин» АН	II	29
16	«КЧМК Би-Хем» АН	II	29
17	«Кызылсестрой» АН	II	29
18	«Тууг көзектери» болгаш конструкциялары АН	II	29
19	АТБ-3 АН (шериг колонназы)	I	29

Тыва Республиканың девискээринде турар федералдыг өнүгүү хуужулар ужурут бүдүрүлгелеринин сан-даңзызы № 1

Д/д	Бүдүрүлгелерин аттары	Хамааржыры	1992 чылда кол өнүгү-лери-нин өр-түмү-нүн өлчөү-нү	1993 чылда кол өнүгү-лери-нин өр-түмү-нүн өлчөү-нү	Та-йыл-дыг өр-түмү-нүн өлчөү-нү
1	«Красноярскэнерго» бүдүрүлгези Каттыжышкынын Тывада электри четкилери	Одалга-энергетика яамызы	81840	476	Тыва Республика-нын Чадаанын шитпиринде
2	Кызылдын чыдылгал электротөвү	—	26326	391	—
3	«Красноярскэнерго» бүдүрүлгези Каттыжышкынын энергия хайгааралынын Тывада республика сат-быры	—	180,9	391	—
4	Күрүнеин «Нефть продуктулары» каттыжышкынын девискээр яамызы	—	9667	343	—
5	Хамааты ужурут Күрүнеин «Нефть продуктулары» концернинин Тывада ужурут бүдүрүлгези	РФ-тин Транс. яамызы	53440	822	—
6	Күрүнеин «Гудрон» бүдүрүлгези	—	1465	48	—
7	«Тывааг» бүдүрүлгези	Федералдыг контра-кттыг «Роснебпро-дукт» корпорациязы	1021	25	—
8	Туранин тараа хулээп алыр бүдүрүлгези	РФ-тин Трансыамызы	3224	473	—
9	Ак-Довурактын автоаэропорт бүдүрүлгези	Одалга-энергетика яамызы	11671	545	РФ-тин Ча-даанын шитпиринде
10	«Каа-Хем» разрез	—	—	—	—
11	«Росгет, суг, саядынын Тывада соодуку комби-нады	Росмон саяды	492	38	—

Россия Федерациязы-биле Тыва Республиканың кады өнүгүүнүн бүдүрүлгелеринин сан-даңзызы

Д/д	Бүдүрүлгелерин аттары	Хамааржыры	1992 чылда кол өнүгү-лери-нин өр-түмү-нүн өлчөү-нү	1993 чылда кол өнүгү-лери-нин өр-түмү-нүн өлчөү-нү	Та-йыл-дыг өр-түмү-нүн өлчөү-нү
27	«Тыва суг, мелиора-ция» кол бүдүрүлгези Сут-Хөлде районнар аразынын эргелели	РФ-тин Көдээ ажил-агый яамызы	1016,4	33	
28	«Тыва суг, мелиора-ция» кол бүдүрүлгези Тандыда амилгал-тудуг эргелели	—	4781,6	45	
29	«Тыва суг, мелиора-ция» кол бүдүрүлгези Тес-Хемде районнар аразынын амилгал-тудуг эргелели	—	487	13	
30	Уксаажылдыг ажил-агый талазы-биле «Тыва» бүдүрүлгези Каттыжышкынын амилгалы	РФ-тин Көдээ ажил-агый яамызы	5297	82	
31	Районнар аразынын «Чадаана» уксаажылдыг каттыжышкыны	РФ-тин Көдээ ажил-агый яамызы	5297	82	
32	Көп-Тейин районнар аразынын амилгал-тудуг эргелели	—	11834,2	123	
33	Барлыктын РААТЭ	—	5160,8	112	
34	Улуг-Хемнин амилгал-тудуг эргелели	—	3696,5	50	
35	Күрүнеин телебалио дамчыдылга компаниязы	Телерадиоламчылыг эр-тин талазы-биле Феде-ралдыг албан төвү	7232	114	

Тыва Республиканың девискээринде турар федералдыг өнүгүү хуужулар ужурут бүдүрүлгелеринин сан-даңзызы № 2

Д/д	Бүдүрүлгелерин аттары	Хамааржыры	1992 чылда кол өнүгү-лери-нин өр-түмү-нүн өлчөү-нү	1993 чылда кол өнүгү-лери-нин өр-түмү-нүн өлчөү-нү	Та-йыл-дыг өр-түмү-нүн өлчөү-нү
1	Кызылдын күрүнеин башкы институту	Тыва Республика-нын Федералдыг яамызы	3596	326	
2	Национал школаларын ЭШИ-нин лабораториязы	—	1,5	4	
3	Тыванын республика өр-түмү-нүн коллектору	—	170	18	
4	Профессионал-техниктин үндүлгелери (МН-1)	—	13506,0	638	
5	Красноярсктин техниктин университетинин Кызылда филиалы	Дээди өөр-түмү-нүн талазы-биле Күр-ком	2870	148	

Тыва Республиканың девискээринде турар болгаш хуужуларын чөптөөрүн бүдүрүлгелеринин сан-даңзызы № 3

Д/д	Бүдүрүлгелерин аттары	Хамааржыры	1992 чылда кол өнүгү-лери-нин өр-түмү-нүн өлчөү-нү	1993 чылда кол өнүгү-лери-нин өр-түмү-нүн өлчөү-нү	Та-йыл-дыг өр-түмү-нүн өлчөү-нү
1	«Красноярскэнерго» бүдүрүлгези Каттыжышкынын Тывада электри четкилери	Одалга-энергетика яамызы	81840	476	Тыва Республика-нын Чадаанын шитпиринде
2	Кызылдын чыдылгал электротөвү	—	26326	391	—
3	«Красноярскэнерго» бүдүрүлгези Каттыжышкынын энергия хайгааралынын Тывада республика сат-быры	—	180,9	391	—
4	Күрүнеин «Нефть продуктулары» каттыжышкынын девискээр яамызы	—	9667	343	—
5	Хамааты ужурут Күрүнеин «Нефть продуктулары» концернинин Тывада ужурут бүдүрүлгези	РФ-тин Транс. яамызы	53440	822	—
6	Күрүнеин «Гудрон» бүдүрүлгези	—	1465	48	—
7	«Тывааг» бүдүрүлгези	Федералдыг контра-кттыг «Роснебпро-дукт» корпорациязы	1021	25	—
8	Туранин тараа хулээп алыр бүдүрүлгези	РФ-тин Трансыамызы	3224	473	—
9	Ак-Довурактын автоаэропорт бүдүрүлгези	Одалга-энергетика яамызы	11671	545	РФ-тин Ча-даанын шитпиринде
10	«Каа-Хем» разрез	—	—	—	—
11	«Росгет, суг, саядынын Тывада соодуку комби-нады	Росмон саяды	492	38	—

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНДА МӨГҮЛЕРГЕ ХОРАННАНГАН

ХАБАРОВСК. (РОСИТА-СЧТА-нын корп.) Хабаровскте мөгүлүрге хораннанган, иштинде өлчөү тааралгалары болган. Оон анында крайын токсикология төлөмө элде уюштуруу амыр чок-кызыл мөгүлүргө чыгарып, «эколог» деп атыр-ган. Амур чок-кызыл мөгүлүргө чыгарып, «эколог» деп атыр-ган. Амур чок-кызыл мөгүлүргө чыгарып, «эколог» деп атыр-ган. Амур чок-кызыл мөгүлүргө чыгарып, «эколог» деп атыр-ган.

ГЕНЕРАЛ ВАКЕННИКОВТУ САГАРТЫР

МОСКВА. (РОСИТА-СЧТА-нын корп.) Россиянын Дээди судунун шериг коллегиязына кургак чер шеригинин кол командирлары турган армия генералы Валентин Важенниковту хөдөө амыр-абыр оңда истерин ургудуу болгаш анаа судталыкчынын сөөгү сөзүн даянаан. Эрткен үч күндө күрүне ядалакчызы, юстициянын полковниги Аркадий Данилов оон хөдөлүшкүнеринде кем-хөдөк үл-гедикчиликни составы чок болганда, генерал Важенниковту агартып санадылар. Оон эрге-чыгырына холга эжел-дирин оналганын, Төзөн чуртка өскерилген деп буруу дадып турганы билдинер.

МЕРГЕЖИЛИНГЕ БЕРДИНГЕННЕР

Халыктар, талдар, чо-дуулар долаанга салган, ажилдар медицина ажил-дан, яны-буру үнүштерин даңкызына Надежда Со-сун мунунче калган кур-оловны сумелел, оун амилгелери иштиги арала-лап билип, күлүктүргү ар-галыг келтирүп чыгар, Кызыл, да улуг карлоот болуп, бир дун ишти амилгал анээр бол амилгелерине кажанда, дав амил-тин хайышыкы-ныг, КИВИ-даа шакта арга-бөгө заргы ижидерин эк-нээр болгаш

— Светлана Николаевна, кайда силер? Ам бир аарыг ижиниң келтирп келди, оун хулээп алыр күрүне — деп, сестра Марина Оюнуун оонун үч долаанга. Ол амчи мында ам он сөз чыл ажы-рамыл турар. Хөдөк, чүрөк-дамыр аамгаларынын белин мергенлиги амчизи-дир, Оон авазы база республика эмилгелеринин улуг амчизи болган.

Оон анында Чадаана чур-тук амык дээди эртемниң эминиң Надежда Сооскур-оол-овна Оржек Баштыр дээди өр-түмү-нүн эртен элесте, Чадаанага эртен каш алыр амчизи. Оун Москвага өр-түмү-нүн чоруткан, Билин-белдип чү

